

การพัฒนาผลิตภัณฑ์ผ้าชิ้นตีนจกโหล่งลีโดยใช้อัตลักษณ์ทางวัฒนธรรมของชุมชน

A Product Development of Long Li Jok Textiles by Using Community's Cultural Identities

ธิตินัดดา จินาจันทร์

Thitinadda Chinachan

Corresponding author, E-mail: thitichin.25@gmail.com

Received : May 17, 2022
Revised : June 19, 2022
Accepted : June 24, 2022

บทคัดย่อ

การวิจัยนี้เป็นการวิจัยเชิงคุณภาพ มีวัตถุประสงค์เพื่อหาแนวทางพัฒนาผลิตภัณฑ์และการพัฒนาการตลาด โดยใช้อัตลักษณ์ทางวัฒนธรรมของชุมชนมาเป็นกรอบในการพัฒนาผลิตภัณฑ์ โดยทำวิจัยร่วมกับกลุ่มช่างทอบ้านปวงคำ อำเภอลี่ จังหวัดลำพูน จำนวน 20 คน ด้วยกระบวนการมีส่วนร่วมของชุมชน การเก็บรวบรวมข้อมูลใช้หลายวิธีร่วมกัน ได้แก่ การประชุมระดมสมอง การจัดการอบรมเชิงปฏิบัติการ การสังเกตการณ์แบบไม่มีส่วนร่วม และการสัมภาษณ์เชิงลึก และใช้แนวคิดคติชนสร้างสรรค์เป็นกรอบในการวิเคราะห์ข้อมูล ผลการศึกษาค้นคว้าพบว่ามีแนวทางการพัฒนาผลิตภัณฑ์อยู่ 3 แนวทาง ได้แก่ 1) การพัฒนาโครงสร้างของตัวชิ้นโดยแทรกเทคนิคการจก 2) การพัฒนาผลิตภัณฑ์จากผ้าทอที่พัฒนาขึ้นใหม่ 3) การออกแบบลวดลายผ้าชิ้นตีนจก โดยได้ออกแบบลวดลายชิ้นตีนจกใหม่ 3 ลายด้วยกัน ได้แก่ 1) ลายป่าสุระ 2) ลายแม่น้ำสามสาย 3) ลายเครื่องสังคโลก หรือลายไผ่ล้อมเมือง ซึ่งมีการคัดเลือกข้อมูลวัฒนธรรมในชุมชนมาใช้เป็นแนวคิดในการออกแบบลวดลายทั้ง 3 นี้ เช่น ตำนานเรื่องเล่าเกี่ยวกับประวัติศาสตร์เมือง ศิลปกรรมที่ปรากฏบนโบราณวัตถุที่ขุดค้นพบในพื้นที่อำเภอลี่ที่ชาวบ้านเชื่อว่าเกี่ยวโยงถึงตำนานพระนางจามรี และต้นตะโกนาอายุร่วมร้อยปีที่ปลูกอยู่ในพื้นที่ซึ่งชาวบ้านใช้ประโยชน์มาโดยตลอด โดย

ข้อมูลวัฒนธรรมชุมชนเหล่านี้ได้ถูกนำมาพัฒนาเป็น storytelling และ infographic ในการพัฒนาการตลาดให้กับผ้าชิ้นตีนจกโหล่งลี

คำสำคัญ: ผ้าทอตีนจกโหล่งลี, การพัฒนาผลิตภัณฑ์, อัตลักษณ์ทางวัฒนธรรม, วัฒนธรรมท้องถิ่น

Abstract

This qualitative research aimed to find the product and marketing development guidelines for Jok textile products by using the community's cultural identities. A researcher worked with 20 weavers of the weaving group in Li District, Lamphun province by using a community-based participatory process. The data was collected by using brainstorming meetings, workshops, non-participant observation, and in-depth interviews. Then the concept of creative folklore was used to analyze the data. The research findings showed three guidelines for developing products that are 1) developing the body of the skirt's structure by using Jok weaving technique 2) developing products

โครงการจัดตั้งศูนย์ล้านนาสร้างสรรค์ มหาวิทยาลัยเชียงใหม่
Creative Lanna Center, Chiang Mai University

by using the new structure developed fabric and 3) designing the new patterns of Jok textiles consisting 1) Basura (ebony) pattern; the main pattern of Tin Jok skirt 2) Mae Nam Sam Sai (three rivers) pattern; the decorative pattern of Tin Jok skirt and 3) Sangkhalok (chinaware) or Phai Lom Muang (a city surrounded by bamboo forest) pattern; another decorative pattern. The design of three patterns is inspired by various kinds of selected local cultural information such as a legend of Li ancient city, folk arts that appeared in antique chinaware excavated in Li District that the villagers believe are related to the legend of Princess Jamari, and a hundred-year-old ebony tree in the area that the villagers have always used since the past. Moreover, the cultural data of the community was also used to develop a story-telling and the infographic in the process of marketing development for Long Li Jok textiles.

Keywords: Long Li Jok Textiles, Product Development, Cultural Identity, Local Culture

บทนำ

ในเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ การทอผ้าฝ้ายเป็นภูมิปัญญาของกลุ่มชาติพันธุ์ไทในทุกกลุ่ม ชาวไทยวนซึ่งเป็นหนึ่งในกลุ่มชาติพันธุ์ไทที่มีถิ่นฐานอยู่ในภาคเหนือของประเทศไทยก็มีการสืบทอดวัฒนธรรมการทอผ้าฝ้ายมาตั้งแต่บรรพบุรุษด้วยเช่นกัน ปัจจุบันนี้ ชาวไทยวนเป็นกลุ่มประชากรหลักในพื้นที่ 8 จังหวัดภาคเหนือตอนบนของไทย หรือที่เรียกกันในทางวิชาการว่า พื้นที่วัฒนธรรมล้านนา เพราะพื้นที่นี้เคยเป็นอาณาจักรอาณาจักรล้านนา อาณาจักรโบราณที่ก่อตั้งขึ้นเมื่อ 700 กว่าปีที่ผ่านมาก่อนที่จะถูกผนวกเข้าเป็นส่วนหนึ่งของประเทศไทยในช่วงศตวรรษที่ผ่านมานี้

ชาวไทยวนมีวัฒนธรรมของตนเอง ทั้งวัฒนธรรมที่จับต้องได้และวัฒนธรรมที่จับต้องไม่ได้ เช่น ภาษา การแต่งกาย อาหาร ความเชื่อ ฯลฯ และสืบทอดมาสู่ลูกหลานในปัจจุบัน แม้ว่าปัจจุบันนี้ วัฒนธรรมจะมีการปรับเปลี่ยนไปตามยุคสมัย และวัฒนธรรมบางอย่างเริ่มสูญหายไปตามการเปลี่ยนแปลงของสภาพสังคม แต่หลายวัฒนธรรมก็ยังคงโดดเด่นและสร้างชื่อเสียงให้กับภาคเหนือของไทย เช่น ผ้าทอ การแต่งกาย อาหาร ภาษา ซึ่งวัฒนธรรมเหล่านี้เป็นจุดแข็ง

ที่ดึงดูดนักท่องเที่ยวทั้งภายในและภายนอกประเทศได้เป็นอย่างดี จึงทำให้ภาคเหนือของไทย ทั้งเมืองท่องเที่ยวหลักและเมืองท่องเที่ยวรองมีรายได้จากอุตสาหกรรมการท่องเที่ยวอยู่ในลำดับต้น ๆ จากการท่องเที่ยวเชิงวัฒนธรรมและธรรมชาติ ซึ่งอาจจะเรียกว่าวัฒนธรรมเหล่านี้เป็นทุนทางวัฒนธรรมที่มีคุณค่าที่สามารถนำไปต่อยอดเพื่อสร้างมูลค่าและรายได้ให้แก่คนในชุมชน โดยเรียกว่าการแปรทุนทางวัฒนธรรมให้เป็นสินค้าทางวัฒนธรรม หรืออาจจะเรียกว่าเป็นสินทรัพย์สร้างสรรค์ (creative assets) (สุกัญญา สุขฉายา, 2555) ไม่ว่าจะเป็นวัฒนธรรมอาหาร วัฒนธรรมการแต่งกายและสิ่งทอ ความเชื่อ ประเพณี หรือพิธีกรรมต่าง ๆ เป็นต้น

ผ้าทอจก เป็นหนึ่งในวัฒนธรรมที่จับต้องได้ที่มีชื่อเสียงของชาวไทยวน เป็นการทอผ้าด้วยเทคนิคพิเศษคือมีการยกเส้นยืนขึ้นเป็นช่วง ๆ แล้วใช้เส้นด้ายพิเศษพุ่งสอดแทรกเข้าไปเพื่อให้เกิดลวดลายต่างๆ โดยมากแล้ว ผ้าจกจะปรากฏอยู่ในชายชั้น มักเรียกผ้าชั้นผืนนี้ว่า “ผ้าชั้นตีนจก” (The Siam Society Under Royal Patronage, 2009:24 และ Songsak Prangwatthanakul, 1994) เทคนิคการทอผ้าชั้นตีนจกของชาวไทยวนปรากฏพบในบางพื้นที่ เช่น อำเภอแม่แจ่ม อำเภอดอยเต่า จังหวัดเชียงใหม่ อำเภอลอง จังหวัดแพร่ จังหวัดน่าน จังหวัดอุดรดิตถ์ (Songsak Prangwatthanakul, 1994) ซึ่งผ้าจกอำเภอแม่แจ่ม จังหวัดเชียงใหม่มีการสืบทอดภูมิปัญญาการทอผ้าจกมานานหลายทศวรรษ และยังสืบทอดมาจนถึงปัจจุบันอย่างต่อเนื่อง จนทำให้ทักษะการทอผ้าของช่างทออยู่ในระดับสูงมากจนสามารถจดทะเบียน Thailand Geographic Indication ในปีค.ศ.2005 ทำให้ราคาของผ้าทอจกแม่แจ่มเพิ่มขึ้นเป็นเท่าตัว จนกลายเป็นต้นแบบให้กับกลุ่มช่างทอผ้าจกในพื้นที่อื่น ๆ ที่ต้องการจะผลิตผ้าทอจกให้มีคุณภาพและราคาเทียบเท่ากับผ้าทอจกแม่แจ่ม และหนึ่งในผู้ที่ต้องการจะพัฒนาผลงานของตนเองให้มีคุณภาพในระดับสูงนั้นคือกลุ่มทอผ้าบ้านปวงคำ อำเภอสี จังหวัดลำพูน

อำเภอสีตั้งอยู่ทางตอนใต้ของจังหวัดลำพูน เป็นหนึ่งในแปดจังหวัดภาคเหนือของประเทศไทย อำเภอสีเคยเป็นเมืองโบราณ มีตำนานปรัมปราเล่าว่ามีเจ้าหญิงจามรี ผู้หนีศึกสงครามจากล้านช้างมาสร้างเมืองนี้ขึ้นเมื่อพันกว่าปีก่อน ชื่อสถานที่หลายแห่งในอำเภอสีและอำเภอใกล้เคียงมีที่มาจากเหตุการณ์ต่าง ๆ ที่เกิดขึ้นตามที่ปรากฏในตำนาน ปัจจุบันนี้ ชาวอำเภอสีนับถือเจ้าหญิงจามรีในฐานะของเทพศักดิ์สิทธิ์ ซึ่งส่งผลให้เกิดพิธีกรรม ความเชื่ออีกหลายอย่างที่เกี่ยวโยงกับเจ้าหญิงจามรีตามมา จากความเชื่อเรื่องเจ้า

หญิงจามรี ยังนำไปสู่เรื่องเล่าอีกหลายเรื่องในท้องถิ่น โดยเชื่อมโยงระหว่างเรื่องเล่าและสถานที่ โบราณสถาน โบราณวัตถุที่ขุดค้นพบเข้าด้วยกัน ทำให้ชาวบ้านศรัทธาในเจ้าหญิงจามรี และเชื่ออย่างจริงจังในตำนานเรื่องเล่าที่สืบทอดกันมาแบบมุขปาฐะ

ประชากรหลักในอำเภอคือชาวไทยวน ส่วนใหญ่ประกอบอาชีพเกษตรกรรม ด้วยวิถีชีวิตที่อยู่ในสังคมชนบทซึ่งความเป็นเมืองยังเข้าไปมีอิทธิพลไม่มากนัก ทำให้ชีวิตของชาวบ้านในอำเภอมีความเรียบง่าย ดำรงวัฒนธรรมความเชื่อของตนเองอยู่อย่างเข้มแข็ง หน่วยงานภาครัฐในท้องถิ่นให้การสนับสนุนการดำเนินงานด้านวัฒนธรรมในพื้นที่เป็นอย่างดี ซึ่งหนึ่งในการดำเนินงานนั้นคือ การทำงานของกลุ่มช่างทอผ้าบ้านปวงคำที่เริ่มรวมกลุ่มกันตั้งแต่ปีค.ศ.2008 เป็นต้นมา และในปี 2011 เพิ่งค้นพบว่าในชุมชน มีผ้าขึ้นตีนจกโบราณอายุกว่าร้อยปีหลงเหลืออยู่หลายสิบผืน ซึ่งส่งผลให้อำเภอลี้กลายเป็นแหล่งผ้าขึ้นตีนจกที่ค้นพบใหม่ล่าสุด โดยให้ชื่อว่าขึ้นตีนจกโหลงลี้ หรือหมายถึงขึ้นตีนจกที่พบในบริเวณลุ่มน้ำลี้ในอำเภอ ลี้ จังหวัดลำพูน ได้รับความสนใจจากนักสะสม นักวิชาการเป็นอย่างมาก แต่เนื่องจากความรู้ภูมิปัญญาการทอผ้าจกที่ขาดช่วงมานานหลายทศวรรษ จึงทำให้ทักษะการทอผ้าขึ้นตีนจกของช่างทอบ้านปวงคำยังคงตามหลังช่างทอในพื้นที่อื่น ๆ กลุ่มช่างทอผ้าบ้านปวงคำจึงต้องการพัฒนาทักษะฝีมือการทอผ้าจก และต้องการค้นหาอัตลักษณ์ของผลิตภัณฑ์ผ้าทอของกลุ่มตนเพื่อสร้างความโดดเด่น แตกต่างไปจากผลิตภัณฑ์ของกลุ่มช่างทอในพื้นที่อื่น ๆ

การวิจัยนี้จึงเป็นการวิจัยเชิงคุณภาพที่ผู้วิจัยได้ทำงานร่วมกับกลุ่มช่างทอโดยใช้กระบวนการมีส่วนร่วมของชุมชน มีวัตถุประสงค์เพื่อหาแนวทางการพัฒนาผลิตภัณฑ์ผ้าขึ้นตีนจกและผ้าทอของกลุ่มทอผ้าให้มีมูลค่าสูงขึ้น โดยใช้

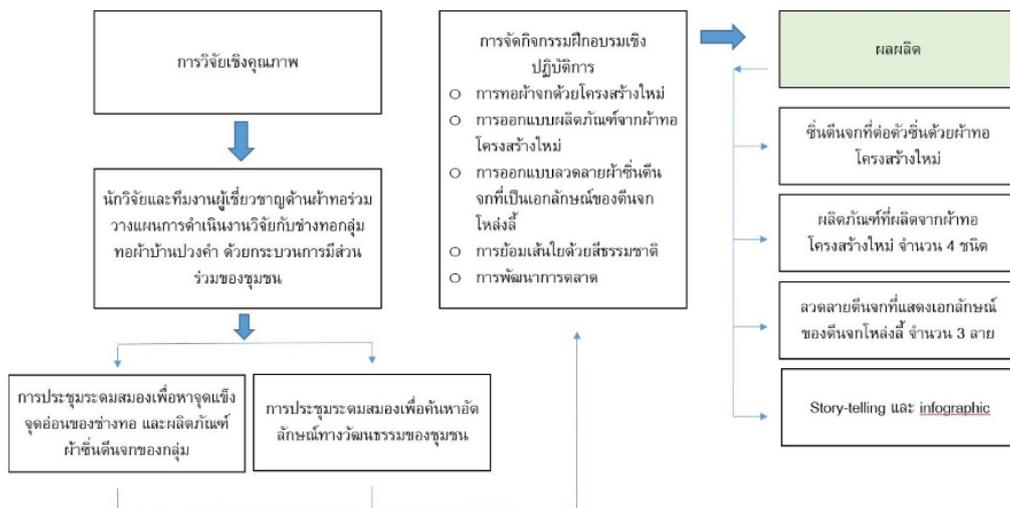
ข้อมูลทางวัฒนธรรมของชุมชนมาเป็นต้นธารในการพัฒนาผลิตภัณฑ์ผ้าขึ้นตีนจกและผ้าทอใน 3 แนวทางด้วยกัน และยังใช้ข้อมูลเหล่านั้นมาสร้าง story-telling และ infographic ซึ่งเป็นส่วนหนึ่งของการพัฒนาการตลาดของกลุ่มช่างทอ

วัตถุประสงค์การวิจัย

1. เพื่อหาแนวทางในการสร้างมูลค่าเพิ่มให้แก่ผลิตภัณฑ์ผ้าขึ้นตีนจกและผลิตภัณฑ์ผ้าทอของกลุ่มช่างทอบ้านปวงคำ อำเภอ ลี้ จังหวัดลำพูน
2. เพื่อพัฒนาการตลาดให้แก่ผลิตภัณฑ์ผ้าขึ้นตีนจกและผลิตภัณฑ์ผ้าทอของกลุ่มช่างทอบ้านปวงคำ อำเภอ ลี้ จังหวัดลำพูน
3. เพื่อผลิต infographic สำหรับใช้ในการประชาสัมพันธ์ผ้าขึ้นตีนจกลุ่มน้ำลี้และผลิตภัณฑ์ผ้าทอของอำเภอ ลี้ จังหวัดลำพูน อันเป็นส่วนหนึ่งในการพัฒนาการตลาด

เครื่องมือการวิจัยและวิธีดำเนินการวิจัย

การวิจัยนี้ใช้กระบวนการวิจัยเชิงคุณภาพ โดยศึกษาร่วมกับกลุ่มช่างทอผ้าบ้านปวงคำ อำเภอ ลี้ จังหวัดลำพูน จำนวน 20 คน ซึ่งมีอายุระหว่าง 55-85 ปี ด้วยกระบวนการมีส่วนร่วมของชุมชน โครงการวิจัยได้วางแผนการทำงานร่วมกับกลุ่มผู้เชี่ยวชาญด้านการทอผ้าและออกแบบลวดลายผ้าทอจากจากทีมงานบ้านไร่ใจสุข จังหวัดเชียงใหม่ เพื่อร่วมพัฒนาผลิตภัณฑ์ผ้าขึ้นตีนจกโหลงลี้กับกลุ่มช่างทอ โดยใช้เครื่องมือการวิจัยหลายประเภทร่วมกัน เพื่อเก็บรวบรวมข้อมูล ได้แก่ การประชุมระดมสมอง การสังเกตการณ์แบบไม่มีส่วนร่วม การอบรมเชิงปฏิบัติการ การสัมภาษณ์เชิงลึก นอกจากนี้ยังใช้การจดบันทึก การบันทึกเสียง การถ่ายภาพนิ่ง ในการบันทึกข้อมูล และมีวิธีการดำเนินการวิจัย ดังนี้

ภาพที่ 1 วิธีดำเนินการวิจัย
ที่มา: ภาพโดยผู้วิจัย อธิติ นิตดา จินาจันทร์

การวิเคราะห์ข้อมูล

ผ้าจีน เป็นวัฒนธรรมการนุ่งห่มของผู้หญิงในเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ ผู้หญิงชาวไทยวนที่เป็นชาวบ้านทั่วไปนั้น จะนุ่งชิ้นที่ทอจากผ้าฝ้าย ในขณะที่ชนชั้นสูงจะนุ่งชิ้นที่จากผ้าฝ้ายและผ้าไหม โดยทั่วไปแล้ว โครงสร้างของชิ้นไท ยวนจะแบ่งออกเป็น 3 ส่วน ได้แก่ หัวชิ้น ตัวชิ้น และตีนชิ้น หากเป็นชิ้นธรรมดา มักจะทอตัวชิ้นต่อเนื่องไปกับตีนชิ้น แล้วจึงเอาไปต่อกับหัวชิ้นในภายหลัง สำหรับผ้าชิ้นตีนจกซึ่งพบในกลุ่มชาติพันธุ์ไทยวนและไทพวนนั้น จะทอตีนชิ้นแยกต่างหากแล้วจึงนำไปต่อกับตัวชิ้นและหัวชิ้นในภายหลัง (ทรงศักดิ์ ปรารงค์ วัฒนากุล, 2542 และ Vitawan Chunthone, 2013: 23)

ผ้าจกเป็นเทคนิคการทอเป็นเทคนิคการทอเพื่อให้เกิดลวดลายบนผืนผ้าด้วยการเพิ่มเส้นด้ายพิเศษเข้าไปเป็นช่วง ๆ ไม่ติดต่อกันตลอดหน้าหน้ากว้างของผ้า โดยใช้ขนเม่น ไม้ หรือนิ้วมือในการยกด้ายเส้นยืนขึ้น แล้วสอดด้ายพิเศษพุ่งเข้าไป เป็นเทคนิคการทอที่นิยมกันในกลุ่มไทยวนและไทพวนในประเทศไทย ผ้าจกที่ทอนั้นนิยมนำไปต่อกับตัวชิ้น เรียกว่าผ้าชิ้นตีนจก สำหรับตีนชิ้นที่ทอด้วยเทคนิคการจกจะประกอบไปด้วย 4 องค์ประกอบสำคัญคือ โคมชิ้น ห่องนก และหางสะเปา โดย 1) โคม เป็นส่วนประกอบหลัก มีรูปทรงสี่เหลี่ยมขนมเปียกปูน การเรียกชื่อลายชิ้นตีนจกแต่ละผืนมักจะอ้างอิงจากลวดลายของโคมเป็นหลัก 2) ชิ้น เป็นลายประกอบ มีลักษณะเป็นรูปสามเหลี่ยมที่แทรกอยู่ระหว่างโคม 2 ลูก สลับกันไปตลอดแถว ขนาดของชิ้นจะสัมพันธ์กับขนาดของโคม 3) ห่องนก คือ ลายที่อยู่ส่วนบนและส่วนล่างของโคมและชิ้นเรียงต่อกัน และ 4) หางสะเปา คือส่วนล่างสุดของชิ้น นิยมทอด้วยสีดาสลับขาว (ทรงศักดิ์ ปรารงค์ วัฒนากุล, 2542) ลวดลายที่ปรากฏบนตีนจก ไม่ว่าจะเป็นรูปนก รูปคน และรูปทรงเรขาคณิต ทั้งสี่เหลี่ยมรูปเพชร สามเหลี่ยม หรือเส้นซิกแซก ล้วนแต่เป็นสัญลักษณ์ที่สื่อถึงความเชื่อทางพุทธศาสนา ชีวิตใหม่ และวิถีชีวิต ซึ่งลวดลายต่างๆ เหล่านี้รวมถึงสีที่ใช้ จะขึ้นอยู่กับความนิยมในแต่ละพื้นที่ (Vitawan Chunthone, 2013: 13 และ The Siam Society, 2009: 27)

ด้วยเทคนิคของการทอผ้าจกจึงทำให้เกิดลวดลายปรากฏบนผืนผ้ามีลักษณะคล้ายการปักผ้า เป็นกระบวนการทอที่ยากและซับซ้อน จึงทำให้ทอได้ช้า ภูมิปัญญาการทอผ้าจกจึงหายไปเร็วกว่าเทคนิคการทอผ้าแบบอื่นๆ จึงเหลือเพียงไม่กี่พื้นที่ที่ยังคงสืบทอดภูมิปัญญาการทอผ้าจกไว้ (The Siam Society, 2009: 17)

ในพื้นที่วัฒนธรรมล้านนา ภูมิปัญญาการทอผ้าชิ้นตีนจกของอำเภอแม่แจ่ม จังหวัดเชียงใหม่ ถูกรื้อฟื้นและส่งเสริมอย่างจริงจังในช่วงประมาณ 2-3 ทศวรรษที่ผ่านมา

(ปิยะพร กัญชนะ, 2557: 124) และมีการพัฒนาอย่างต่อเนื่องจนทักษะฝีมือของช่างทอผ้าแม่แจ่มได้มาตรฐานที่ดีเยี่ยม จนสามารถจดทะเบียน Thai Geographical Indication ในปีค.ศ.2005 ทำให้ผ้าชิ้นตีนจกของแม่แจ่มมีชื่อเสียงมากที่สุดในประเทศไทย แต่ในพื้นที่อื่นๆ ก็ยังมีการทอผ้าจกด้วยเช่นกัน ซึ่งลวดลายหลักที่นิยมทอจะมีความคล้ายคลึงกัน แต่อาจจะเรียกชื่อแตกต่างกัน และแต่ละพื้นที่จะสามารถเก็บรักษาการทอลวดลายไว้ได้ไม่เท่ากัน โดยมีลวดลายหลักที่นิยมทอตั้งแต่ 4-18 ลวดลาย (อัษฎางกูม, 2552 และ ทรงพล ศิวานนท์, 2543) ลวดลายหลักในการทอผ้าตีนจกจึงเป็น 1 ในการนำเสนออัตลักษณ์ของแต่ละพื้นที่ รวมถึงประวัติศาสตร์ชุมชน เช่น ลวดลายผ้าตีนจกของอำเภอดอยเต่าที่เรียกว่าชิ้นน้ำท่วม สามารถบอกถึงช่วงเวลาในการทอได้ว่าเกิดก่อนหรือหลังที่หมู่บ้านจมอยู่ใต้น้ำ หลังจากพื้นที่ที่ถูกสัมปทานเพื่อสร้างเขื่อน เป็นต้น จึงอาจจะกล่าวได้ว่าชิ้นตีนจกของแต่ละพื้นที่จะมีประวัติศาสตร์อัตลักษณ์ทางวัฒนธรรมของชุมชนแฝงอยู่เสมอ

ชิ้นตีนจกในอำเภอสีที่เพิ่งถูกค้นพบมาในช่วงทศวรรษที่ผ่านมา ก็มีอัตลักษณ์ทางวัฒนธรรมของตนเช่นกัน ในการศึกษาวิจัยครั้งนี้ นอกเหนือจากการต่อยอดอัตลักษณ์ทางวัฒนธรรมของชิ้นตีนจกโบราณแล้ว ช่างทอและทีมวิจัยยังได้ร่วมกันพัฒนาผลิตภัณฑ์ใหม่เพื่อเพิ่มมูลค่าให้แก่ผลิตภัณฑ์ผ้าชิ้นตีนจกของชุมชน จากการจัดประชุมระดมสมองกับกลุ่มช่างทอเพื่อหาแนวทางพัฒนาผลิตภัณฑ์ผ้าทอจกเพื่อให้มีเอกลักษณ์ที่โดดเด่น แตกต่างไปจากผ้าทอจกของพื้นที่อื่นๆ นั้น ได้สรุปแนวทางการสร้างมูลค่าเพิ่มให้แก่ผลิตภัณฑ์ผ้าชิ้นตีนจกและผ้าทอของกลุ่มช่างทอบ้านปางคำใน 3 แนวทางด้วยกัน ได้แก่

1. การนำลวดลายประกอบของผ้าชิ้นตีนจกมาพัฒนาโครงสร้างของตัวชิ้นชิ้นใหม่
2. การพัฒนาผลิตภัณฑ์ต่างๆ จากผ้าทอที่พัฒนาโครงสร้างชิ้นใหม่ เพื่อรองรับความต้องการของตลาดที่หลากหลาย
3. การออกแบบลวดลายผ้าชิ้นตีนจกให้มีอัตลักษณ์เฉพาะของท้องถิ่น โดยร่วมกับการย้อมสีเส้นใยธรรมชาติจากพืชพันธุ์ในท้องถิ่น

แนวทางที่ 1 การนำลวดลายประกอบของผ้าชิ้นตีนจกมาพัฒนาโครงสร้างของตัวชิ้นชิ้นใหม่

แต่เดิมนั้น ผ้าชิ้นตีนจกของแต่ละพื้นที่จะต่อตีนชิ้นเข้ากับตัวชิ้นที่มีลวดลายเรียบ ขึ้นอยู่กับความนิยมในแต่ละพื้นที่ เช่น ชิ้นก่านหรือชิ้นลายขวาง ชิ้นหอมอ้วน ซึ่งเป็นการทอที่ใช้เทคนิคการทอไม่ซับซ้อนยุ่งยากมากนัก ช่างทอจึงใช้เวลาไม่นานนักในการทอ ในการพัฒนาผลิตภัณฑ์ของโครง

การฯ ได้พิจารณาร่วมกับผู้เชี่ยวชาญด้านผ้าทอหลายท่าน มีมติเห็นว่าลวดลายประกอบที่ใช้ในการทอส่วนของชั้น หรือ ห่องนกกที่ปรากฏในผ้าชิ้นตีนจกโหลงลี่นั้นมีความอ่อนช้อยงดงาม จึงเห็นว่าควรจะนำลวดลายประกอบเหล่านั้นมาทอไว้ในส่วนของตัวชิ้นโดยใช้เทคนิคการจก

ช่างทอที่มีศักยภาพที่เข้าร่วมในกิจกรรมนี้ 6 คน ได้เลือกลวดลายประกอบที่ตนเองชื่นชอบและเชี่ยวชาญมาทอเป็นตัวชิ้นจำนวน 6 ผืน เพื่อเป็นต้นแบบ และสามารถเพิ่มราคาชิ้นได้ 1-2 เท่าตัว

ภาพที่ 2 ตัวอย่างผ้าทอตัวชิ้นโครงสร้างใหม่ที่พัฒนาขึ้นตามแนวทางการเพิ่มมูลค่าผลิตภัณฑ์
ที่มา: ภาพโดยผู้วิจัย ธิติณัฏดา จินาจันทร์

แนวทางที่ 2 การพัฒนาผลิตภัณฑ์ต่างๆ จากผ้าทอที่พัฒนาโครงสร้างชิ้นใหม่ เพื่อรองรับความต้องการของตลาดที่หลากหลาย

ต้นแบบผ้าทอตัวชิ้นที่พัฒนาโครงสร้างชิ้นใหม่ทั้ง 6 ผืนนั้น นอกจากจะนำไปต่อกับตีนชิ้นเพื่อเพิ่มมูลค่าแล้วทางโครงการฯ ยังได้นำไปพัฒนาผลิตภัณฑ์เพื่อตอบรับกับตลาดที่หลากหลาย โดยที่มิจัยและทีมผู้เชี่ยวชาญด้านผ้าทอและการออกแบบได้ออกแบบต้นแบบผลิตภัณฑ์ทั้งหมด 4 ชนิด ได้แก่ 1) กระเป๋าใส่นามบัตรซึ่งมีราคาเยอมเยา ช่างทอสามารถผลิตได้ในเวลาอันสั้นซึ่งจะเป็นผลิตภัณฑ์ที่นักท่องเที่ยวสามารถซื้อไปเป็นของที่ระลึกได้ 2) ผ้าพาดเพื่อตกแต่งโต๊ะรับแขก หรือเตียงในที่พัก 3) หมอนสี่เหลี่ยมใบเล็กซึ่งดัดแปลงจากหมอนหกของล้านนา และ 4) หมอนใบใหญ่เพื่อใช้เป็นที่นั่งเอนกประสงค์ ซึ่งผลิตภัณฑ์ทั้งหมดนั้นมีการตัดเย็บ และประดิษฐ์ร่วมกับวัสดุและผ้าทอประเภทอื่น ๆ เช่น ผ้าไหม ผ้าใยถักขง ผ้าโทเร และโพลีเอสเตอร์

ภาพที่ 3 ต้นแบบผลิตภัณฑ์ที่ออกแบบใหม่โดยใช้ผ้าทอตัวชิ้นโครงสร้างใหม่
ที่มา: ภาพโดยผู้วิจัย ธิติณัฏดา จินาจันทร์

ในแนวทางการพัฒนาผลิตภัณฑ์แนวทางที่ 1 และ 2 นั้น ช่างทอมีส่วนร่วมในการหาแนวทางพัฒนาได้ค่อนข้างน้อย เนื่องจากในช่วงเวลาที่ดำเนินการวิจัยนั้น ช่างทอยังขาดประสบการณ์ในการทอผ้าชิ้นตีนจกด้วยเทคนิคโบราณ คือ การจกแหลมหมั่น(การทอโดยใช้ชนเเมนเป็นอุปกรณ์ช่วย) โดยเริ่มต้นเรียนทอผ้าจกด้วยเทคนิคการยกซึ่งมีความซับซ้อนน้อยกว่ามาก รวมถึงขาดประสบการณ์ในการออกแบบผลิตภัณฑ์และการตลาดในวงการผ้าชิ้นตีนจกจึงเป็นการดำเนินกิจกรรมในลักษณะของการถ่ายทอดประสบการณ์จากผู้เชี่ยวชาญสู่ช่างทอ และทดลองผลิต

แนวทางที่ 3 การออกแบบลวดลายผ้าชิ้นตีนจกให้มีอัตลักษณ์เฉพาะของท้องถิ่น โดยร่วมกับการย้อมสีเส้นใยธรรมชาติจากพืชพันธุ์ในท้องถิ่น

สำหรับแนวทางการพัฒนาผลิตภัณฑ์แนวทางที่ 3 นั้น กลุ่มช่างทอมีบทบาทสำคัญในการระดมความคิดเห็นเพื่อค้นหาอัตลักษณ์ทางวัฒนธรรมของชุมชนที่จะนำมาใช้ในการออกแบบลวดลายผ้าชิ้นตีนจกโหลงลี่ โดยช่างทอได้ทบทวนถึงอัตลักษณ์ทางวัฒนธรรมในชุมชนของตนเองซึ่งเป็นวัฒนธรรมของชาวไทยวนหรือคนเมืองที่มีวัฒนธรรมที่สืบทอดกันมายาวนาน แต่ช่างทอทุกคนเห็นตรงกันว่าวัฒนธรรมไทยวนของชาวลี้นั้นมีความเหมือนกับชาวไทยวนในพื้นที่อื่นๆ มีเพียงสำเนียงการพูดที่แตกต่าง ซึ่งไม่เป็นรูปธรรม ยากที่จะนำมาใช้ในการออกแบบลวดลายหรือพัฒนาผลิตภัณฑ์ผ้าชิ้นตีนจกได้ชัด จึงนึกถึงอัตลักษณ์ทางวัฒนธรรมด้านอื่นๆ ที่มีเฉพาะในท้องถิ่น เช่น ตำนานเจ้าแม่จามรีซึ่งเป็นตำนานที่เกี่ยวข้องกับชื่อของสถานที่ต่าง ๆ ในอำเภอลี่ รวมถึงอำเภอใกล้เคียงที่ปรากฏรายละเอียดในตำนาน โดยชื่อวัดพวงคำและชื่อหมู่บ้านพวงคำ ก็เป็นชื่อที่ปรากฏในตำนานเจ้าแม่จามรีด้วยเช่นกัน

ความเชื่อเรื่องตำนานเจ้าแม่จามรี เป็นวรรณกรรมมุขปาฐะที่เล่าสืบทอดกันมาตั้งแต่อดีต ไม่มีปรากฏในเอกสารลายลักษณ์ แต่ในระยะหลัง พบว่ามีปราชญ์ชาวบ้านในชุมชนได้เขียนบันทึกเรื่องราวตำนานนี้ไว้ในสมุดด้วยตัวอักษรล้านนา ต่อมาทางสภาวัฒนธรรมอำเภอลี่ได้นำไปคัดลอก ปรึกรรต และพิมพ์เก็บไว้ จึงกลายเป็นชุดความรู้ที่หลายหน่วยงานในอำเภอลี่ ทั้งภาครัฐและเอกชนนำไปเผยแพร่ต่อไป ซึ่งชาวบ้านในอำเภอลี่ ต่างเชื่อและศรัทธาในเจ้าแม่จามรีเป็นอย่างมาก มีการสร้างอนุสาวรีย์ รูปปั้น และศาลของเจ้าแม่จามรีอยู่ในพื้นที่ของวัดดวงเดียวซึ่งเป็นวัดเก่าแก่ที่เชื่อกันว่าเป็นจุดเริ่มต้นของการสร้างเมืองลี่

นอกจากนั้นแล้ว เมื่อระดมความคิดเห็นของช่างทอว่าควรจะทำเอาข้อมูลวัฒนธรรมของท้องถิ่นใดอีกบ้างมาออกแบบลวดลายผ้าชิ้นตีนจก ช่างทอได้นึกถึง

ประวัติศาสตร์เชิงตำนาน และเรื่องราวต่างๆ ที่เกี่ยวข้องกับประวัติศาสตร์ของเมืองลี้ โดยเริ่มต้นจากการที่เจ้าแม่จามรีได้สร้างเมืองลี้ขึ้นมีความเจริญรุ่งเรือง มีผู้ปกครองเมืองต่อมาอีกหลายองค์ และมีตำนานที่เล่าเกี่ยวกับความเข้มแข็งของเมืองลี้ที่ปลูกป่าไผ่เป็นปราการธรรมชาติปกป้องผู้คนจากข้าศึกศัตรู แต่ต่อมาถูกข้าศึกนำเงินมาโยนเข้าไปในป่าไผ่ ด้วยความละโมภของคนในเมืองจึงไปตัดไผ่หมดทั้งป่าเพื่อเก็บเอาเงิน จึงทำให้ข้าศึกสามารถบุกเข้ามาตีเมืองลี้ได้และได้นำเอาป่าไผ่จากตำนานนั้นมาออกแบบลายผ้าทอจาก

นอกจากวรรณกรรมมุขปาฐะที่ถ่ายทอดผ่านการเล่าจากปากต่อปากแล้ว ยังมีข้อมูลวัฒนธรรมที่เป็นหลักฐานสำคัญทางโบราณคดีที่บ่งบอกถึงอารยธรรมที่เคยรุ่งเรืองในพื้นที่ ได้แก่ เครื่องสังคโลกที่ขุดค้นพบในพื้นที่บริเวณโดยรอบเวียงโบราณและเก็บรวบรวมไว้ในวัดพระธาตุดวงเดียวเป็นเวลาหลายสิบปี ต่อมา สำนักศิลปากรที่ 7 ได้เข้ามาสำรวจและศึกษา พบว่าเครื่องสังคโลกและเครื่องมือเครื่องใช้เหล่านั้นมีอายุราว 500 ปี ซึ่งเป็นหลักฐานที่ยืนยันถึงความเก่าแก่ของเมืองลี้ เป็นความภาคภูมิใจของชาวอำเภอลี้ แต่ข้อมูลเหล่านี้ยังไม่เป็นที่รู้จักในวงกว้าง ช่างทอจึงมีความเห็นว่า ควรนำเอาลวดลายบนเครื่องสังคโลกมาออกแบบเป็นลายผ้าขึ้นตีนจก เพื่อจะได้อธิบายถึงที่มาของลวดลายนี้ซึ่งเชื่อมโยงไปถึงประวัติศาสตร์ของเมืองลี้ และเป็นการประชาสัมพันธ์วัดและโบราณสถานอีกหลายแห่งในอำเภอลี้ โดยช่างทอหวังว่าเรื่องราวบนลวดลายผ้าขึ้นตีนจกที่ได้พัฒนาขึ้นใหม่นี้จะมีส่วนช่วยกระตุ้นการท่องเที่ยวในท้องถิ่นได้อีกทางหนึ่ง

นอกเหนือจากนั้นแล้ว ช่างทอได้นึกถึงต้นตะโกนาที่เติบโตอยู่ในพื้นที่การดำเนินของกลุ่มช่างทอผ้าบ้านปวงคำซึ่งมีความผูกพันกับวิถีชีวิตชาวบ้านมากกว่าร้อยปี ซึ่งทางทีมวิจัยและทีมงานบ้านไร่ใจสุขเห็นว่าผลตะโกนานั้นสามารถนำไปย้อมสีอ่อนหรือแห้งได้ จึงตกลงกันว่าจะนำเอารูปร่างของผลตะโกนามาออกแบบลายผ้าขึ้นตีนจก พร้อมทั้งจะทดลองใช้ผลตะโกนาสุกมาย้อมสีเพื่อให้เกิดเรื่องราวด้วยอีกคำรบหนึ่ง

การนำเอาวัฒนธรรมของท้องถิ่นมาสร้างมูลค่าเพื่อตอบรับกับการเปลี่ยนแปลงของโลกปัจจุบัน โดยเฉพาะการท่องเที่ยวที่ตรงกับแนวคิดคติชนสร้างสรรค์ ซึ่งเป็นแนวคิดที่นักคติชนและนักวิชาการคติชนวิทยาชาวไทยได้ให้ความหมาย และใช้ในการศึกษาด้านวัฒนธรรมที่นำเอาข้อมูลคติชนในพื้นที่ศึกษาไปสร้างใหม่ ต่อยอด ตีความใหม่ สร้างมูลค่าเพิ่ม การนำเอาความเชื่อท้องถิ่นมาปรับเปลี่ยนเป็นของที่ระลึก การนำเอาประเพณีท้องถิ่นมานำเสนอในลักษณะของงานประจำปีที่เปิดโอกาสให้นักท่องเที่ยว

เที่ยวเข้ามาหาประสบการณ์ หรือการนำเรื่องราว ตำนานท้องถิ่นไปนำเสนอในรูปแบบใหม่ เช่น หนังสือ หนังสืออิเล็กทรอนิกส์ คลิปวิดีโอ ภาพยนตร์แอนิเมชัน หรือสื่ออื่น ๆ ซึ่งความเปลี่ยนแปลงที่เกิดขึ้นกับการใช้งานข้อมูลคติชนเพื่อตอบรับการท่องเที่ยวเป็นหลักเช่นนี้ ศิราพร จิตะฐาน ณ ถลาง เรียกว่า “คติชนสร้างสรรค์” และได้ให้คำจำกัดความของคติชนสร้างสรรค์ไว้ในชุดโครงการวิจัยของตนว่าเป็นคติชนที่มีการสร้างใหม่หรือผลิตซ้ำ เป็นการสืบทอดคติชนในบริบทใหม่ มีการประยุกต์ การต่อยอด การตีความใหม่ การสร้างความหมายใหม่ หรือการนำเอาคติชนไปใช้เพื่อสร้างมูลค่าเพิ่ม เพื่อสร้างอัตลักษณ์ของท้องถิ่น (ศิราพร จิตะฐาน ณ ถลาง, 2559)

เมื่อได้มติดิจจากที่ประชุมแล้ว จึงได้นำเอาข้อมูลทางวัฒนธรรมที่ระดมความคิดกันมาแล้วดังกล่าวข้างต้น มาเป็นแนวทางในการออกแบบลายผ้าขึ้นตีนจกเพื่อให้เป็นเอกลักษณ์ของผ้าขึ้นตีนจกโหล่งลี้ โดยนำมาออกแบบลวดลายหลักและลวดลายประดับของผ้าขึ้นตีนจก ซึ่งจะใช้เป็นลวดลายเฉพาะของชุมชนได้ทั้งหมด 3 ลายด้วยกัน ได้แก่

1. การออกแบบโคม “ลายป่าสุระ”

จากการประชุมระดมสมองกับกลุ่มช่างทอเพื่อประดิษฐ์ลวดลายใหม่ให้แก่ผ้าขึ้นตีนจกของชุมชน ซึ่งจะปรากฏอยู่ในลายโคมซึ่งเป็นลายหลักของตีนจกนั้น พบว่าพื้นที่ด้านหลังของที่ตั้งกลุ่มมีต้นตะโกนา ซึ่งเรียกในภาษาท้องถิ่นว่า “ป่าสุระ” ต้นใหญ่ อายุเกือบ 100 ปียืนต้นอยู่ ต้นตะโกนาเป็นพืชท้องถิ่นไทย ถือเป็นหนึ่งพรรณไม้มงคล ปกติแล้ว ผลของตะโกดิบจะนำไปย้อมแหและอวน โดยให้สีเทาเข้มอมเขียว ยางของผลตะโกจะทำให้เส้นไหมมีความเหนียวทนทาน ชาวบ้านในชุมชนได้นำผลตะโกดิบไปย้อมแหและอวนมาโดยตลอด ส่วนผลสุกนั้นมีลักษณะคล้ายลูกพลับ แม้ว่าส่วนใหญ่แล้วจะไม่นิยมรับประทานเพราะผลสุกก็ยังให้รสฝาด แต่เด็กในอดีตที่ไม่มีขนมให้รับประทานมากนักก็อาศัยผลตะโกสุกรับประทานเสมอ เพราะประโยชน์ที่คนในชุมชนได้ใช้จากต้นตะโกต้นนี้ ช่างทอจึงลงความเห็นว่าควรจะนำเอารูปร่างของผลตะโกไปประดิษฐ์เป็นลายโคมลายใหม่ที่เป็นเอกลักษณ์ของชุมชน ด้วยความร่วมมือจากทีมผู้เชี่ยวชาญด้านผ้าขึ้นตีนจกจากบ้านไร่ใจสุข และให้ชื่อว่า “ลายป่าสุระ”

นอกจากนั้นแล้ว ทีมวิจัยและกลุ่มช่างทอจึงได้ติดต่อขอต่อไปอีกว่าควรจะต้องเอาผลสุกมาย้อมสีเพื่อให้ได้สีเหลืองส้มและนำไปทอลายป่าสุระได้อย่างสอดคล้องกัน ซึ่งในช่วงเวลาในการดำเนินการวิจัยคือเดือนพฤษภาคม เป็นช่วงที่ผลตะโกสุกอมและร่วงหล่นจำนวนมากพอดี จึงได้

นำผลตะโกสุกมาย้อมสี แต่จากการทดลองย้อมสีด้วยผลตะโกสุก พบว่าไม่ให้สีใด ๆ แต่โดยคุณสมบัติของตัวมันเองสามารถใช้เป็นตัวฟิกซ์ (fix) สี ให้สีติดเส้นใยได้ทนนาน จึงทดลองนำวัสดุธรรมชาติอื่น ๆ เช่น ใบลำไย ใบหูกวาง ใบสัก เปลือกต้นเพกา มาให้กลุ่มช่างทอได้ศึกษากระบวนการย้อมสีธรรมชาติแทน และเลือกสีเหลืองส้มมาทอลายบ่าสุระ

สำหรับการออกแบบลายบ่าสุระนั้น ผู้วิจัยได้ออกแบบร่วมกับช่างทอโดยการพล็อตกราฟ สร้างผลบ่าสุระ 4 ผลอยู่ทั้ง 4 มุมของสี่เหลี่ยมขนมเปียกปูน ตรงกลางของสี่เหลี่ยมสร้างลวดลายกากบาทคาดแบ่งผลบ่าสุระทั้ง 4 และในทางกลับกัน เมื่อมองโดยพิจารณาว่าลายโคมทั้งหมดคือผลบ่าสุระ 1 ผล จะเห็นเป็นผลบ่าสุระที่มองลงมาจากมุมด้านบน เห็นกลีบใบ 4 แฉกอยู่ตรงกลางได้อีกนัยหนึ่ง ส่วนลวดลายสามเหลี่ยมด้านข้างลายโคมคือลายชั้นนั้น ได้ออกแบบเป็นภาพของภูเขาที่สลับซับซ้อนกันไปเหมือนกับสภาพภูมิประเทศของอำเภอลี่

ภาพที่ 4 ผลบ่าสุระ กราฟพิคลายบ่าสุระที่ออกแบบใหม่ เปรียบเทียบกับลายผ้าทอที่ทอสำเร็จแล้ว
ที่มา: ภาพโดยผู้วิจัย ธิตินัดดา จินาจันทร์

ภาพที่ 5 การอบรมเชิงปฏิบัติการการย้อมสีเส้นใยธรรมชาติจากผลบ่าสุระและพืชพรรณในท้องถิ่น
ที่มา: ภาพโดยผู้วิจัย ธิตินัดดา จินาจันทร์

2. การประดิษฐ์ลวดลายประกอบ ลายแม่น้ำสามสาย มีแม่น้ำสามสายที่ไหลผ่านในพื้นที่อำเภอลี่ ได้แก่ แม่น้ำลี่ แม่น้ำแม่ไป และแม่น้ำแม่เต๊ะ ซึ่งเป็นแม่น้ำสายสำคัญที่หล่อเลี้ยงผู้คนในชุมชนมายาวนานนับตั้งแต่อดีต และสิ่งที่แปลกไปจากแม่น้ำอื่น ๆ คือแม่น้ำลี่ไหลย้อนขึ้นไปทางทิศเหนือ ในขณะที่แม่น้ำส่วนใหญ่จะไหลจากทิศเหนือลงสู่ทิศใต้ แม่น้ำลี่จึงเป็นเอกลักษณ์หนึ่งที่ชาวบ้านภูมิใจ และการเกษตรกรรมของชุมชนได้อาศัยแม่น้ำทั้งสามสายมาโดยตลอด แม่น้ำทั้งสามสายนี้จึงมีความสำคัญและมีคุณค่ากับชาวบ้านในชุมชนอย่างมาก จึงลงมติดักว่าจะนำแม่น้ำทั้งสามสายมาเป็นลายประกอบในผ้าขึ้นดินจกของชุมชน

ภาพที่ 6 กราฟพิคลายแม่น้ำสามสาย เปรียบเทียบกับผ้าทอที่ทอสำเร็จแล้ว
ที่มา: ภาพโดยผู้วิจัย ธิตินัดดา จินาจันทร์

3. การประดิษฐ์ลวดลายประกอบลายเครื่องสังคโลก หรือ ลายไผ่ล้อมเมือง

มีการขุดค้นพบซากข้าวของเครื่องใช้โบราณในพื้นที่เมืองเก่า เช่น วัด ที่นาที่ชาวบ้านเชื่อว่าเป็นบริเวณตลาดในสมัยของพระนางจามรี เช่น กล้องมูยาตินของชาวลัวะ เครื่องถ้วยสังคโลกทั้งที่สมบูรณ์และแตกร้างจำนวนมาก แต่เดิม เมื่อขุดค้นพบแล้ว ชาวบ้านได้นำไปมอบให้วัดพระธาตุดวงเดียว ต่อมาได้มอบขึ้นที่สมบูรณ์ไปเก็บไว้ที่สภาวัฒนธรรมอำเภอสี และได้เชิญนักโบราณคดีจากสำนักศิลปากรที่ 7 มาวิเคราะห์อายุของเครื่องสังคโลก พบว่าเครื่องสังคโลกเหล่านั้นมีอายุในราว 500-700 ปี ร่วมยุคกับกรุงสุโขทัย ซึ่งนับเป็นหลักฐานทางโบราณคดีที่สำคัญที่ชาวอำเภอสีภาคภูมิใจ และรักษาไว้เพื่อเป็นแหล่งเรียนรู้ทางประวัติศาสตร์ของชุมชน ด้วยคุณค่าที่ประเมินไม่ได้ของเครื่องสังคโลกที่ขุดค้นพบนี้ ช่างทองจึงต้องการที่จะนำมาเป็นลายประกอบในผ้าทอจก โดยใช้รูปทรงเรขาคณิตประกอบกันให้มีลักษณะคล้ายกับลวดลายที่ปรากฏบนเครื่องสังคโลก โดยจะใช้เส้นใยสีใดก็ได้ แต่ควรจะใช้สีที่ตัดกันเพื่อให้เห็นลวดลายได้อย่างชัดเจนมากขึ้น

แม้ว่าจะมีที่มาจากลวดลายบนเครื่องสังคโลก แต่ช่างทองยังต้องการที่จะให้ลวดลายนี้เชื่อมโยงไปถึงเรื่องเล่าในชุมชนที่กล่าวถึงป่าไม้ไผ่ที่ขึ้นเป็นกอใหญ่ เป็นกำแพงเมืองธรรมชาติ จึงให้ความหมายกับลวดลายนี้เพิ่มเติมว่าเป็นลายไผ่ล้อมเมืองอีกความหมายหนึ่งด้วย

ภาพที่ 7 กราฟฟิคลายเครื่องสังคโลกหรือไผ่ล้อมเมือง
เปรียบเทียบกับผ้าทอที่ทอสำเร็จแล้ว
ที่มา: ภาพโดยผู้วิจัย ธิตินัดดา จินาจันทร์

จากลวดลายที่ออกแบบใหม่ทั้ง 3 ลายนี้ เมื่อใช้งานจริง ช่างทองสามารถเลือกเฉพาะลายป่าสุระเป็นลายหลัก และเลือกลายประกอบอื่นๆ ที่มีอยู่ก่อนแล้วก็ได้ หรือจะนำเอาลายแม่น้ำสามสาย และลายไผ่ล้อมเมือง(ลายเครื่องสังคโลก) ไปเป็นลายประกอบในลายหลักลายอื่น ๆ ก็ได้เช่นเดียวกัน แต่เมื่อทดลองทอขึ้นจกด้วยลวดลายที่ออกแบบมาทั้ง 3 ลายให้ครบในผืนเดียว จะได้ลายขึ้นขึ้นจกดังภาพด้านล่างนี้

ภาพที่ 8 กราฟฟิคลวดลายทั้ง 3 เมื่อนำมาประกอบกัน
ครบทุกส่วน เปรียบเทียบกับผ้าทอที่ทอสำเร็จแล้ว
ที่มา: ภาพโดยผู้วิจัย ธิตินัดดา จินาจันทร์

นอกจากการออกแบบลายผ้าขึ้นขึ้นจกทั้ง 3 ลวดลายนี้แล้ว ในระหว่างการประชุมระดมสมองกับกลุ่มช่างทอบ้านปวงคำ มีรายละเอียดของกระบวนการค้นหาและคัดสรรสิ่งที่จะเป็นตัวแทนวัฒนธรรมของช่างทออำเภอสีที่นำเสนอใจหลายประการที่สะท้อนให้เห็นถึงความคิด ความเชื่อโลกทัศน์ของช่างทอ อาทิ ช่างทอได้เสนอลวดลายหม้อปุรณฆฏะ หรือที่เรียกกันว่าหม้อน้ำดอกขึ้นนามว่าอยากจะได้ลายหม้อน้ำดอกมาเป็นลวดลายเฉพาะของชุมชน ซึ่งได้แนวคิดนี้มาจากครุภูมิปัญญาจากเชียงใหม่ที่มาทำงานในอำเภอสีและได้ถ่ายทอดความคิดความเชื่อเกี่ยวกับลายหม้อน้ำดอกให้แก่ช่างทอ

หม้อปุรณฆฏะ หรือ หม้อน้ำดอก เป็นลวดลายพุทธศิลป์ล้านนาที่มีชื่อเสียงเป็นที่รู้จักกันอย่างที่ลุดอกลวดลายหนึ่ง มีความหมายถึงความอุดมสมบูรณ์ ความเจริญรุ่งเรืองของพุทธศาสนา โดยสะท้อนออกมาผ่านรูปดอกบัวในหม้อ

น้ำ ซึ่งลวดลายหม้อปुरुณฆฎะที่มีชื่อเสียงปรากฏพบวัดปง ยางคก วัดพระธาตุลำปางหลวง จังหวัดลำปาง และเป็น ที่รู้จักกันมากขึ้นในช่วงที่เกิดกิจกรรมทางวัฒนธรรมงาน สืบสานล้านนาอย่างต่อเนื่องในช่วงปีพ.ศ.2540-2550 ซึ่ง เกิดความตื่นตัวทางวัฒนธรรมล้านนาครั้งใหญ่ เกิดการ รวมกลุ่มของช่างฝีมือ ศิลปิน เยาวชนคนรุ่นใหม่เพื่อพลิก พื้นภูมิปัญญาล้านนาและสืบสานผ่านการดำเนินกิจกรรม ต่าง ๆ ทางวัฒนธรรมมาอย่างต่อเนื่อง และข้อมูลคติชน หลายอย่างที่ถูกนำไปใช้ในงานสืบสานล้านนาได้กลายมา เป็นภาพจำของวัฒนธรรมล้านนาในยุคใหม่มาจนถึงปัจจุบัน เช่น การนุ่งซิ่นตีนจก เสื้อผ้าฝ้ายเย็บมือ เสื้อผ้าที่ทอมือที่ ใช้สีย้อมธรรมชาติ การมวยผมและเสียบดอกไม้สดประดับ การจัดกาดหมั้วที่ใช้ภาชนะต่าง ๆ จากธรรมชาติให้มากที่สุด ดนตรีและการแสดงพื้นเมืองที่ให้ความรู้สึกเนิบช้า หรือองค์ประกอบลวดลายจากงานพุทธศิลป์ เช่น ลวดลาย หม้อปुरुณฆฎะจากวัดปงยางคกและวัดพระธาตุลำปางหลวง ได้ถูกนำมาใช้หลากหลายรูปแบบ เช่น สร้างสรรค์เป็นการ แสดงประดิษฐ์ใหม่ ใช้ประดับตกแต่ง หรือ ใช้เป็นสัญลักษณ์ (logo) ของกลุ่ม หรือ องค์กรต่าง ๆ เป็นต้น

แม้ว่าลวดลายหม้อปुरुณฆฎะจะเป็นที่รู้จักและใช้กัน อย่างแพร่หลายในแวดวงศิลปวัฒนธรรมในจังหวัดเชียงใหม่ แต่ในพื้นที่อำเภอฝาง จังหวัดลำพูน ชาวบ้านทั่วไปรวมถึง ช่างทอยังไม่รู้จักลวดลายหม้อปुरुณฆฎะมากนัก เพราะไม่ ปรากฏลวดลายนี้ในงานพุทธศิลป์ท้องถิ่น แต่รู้จักจากครุ ภูมิปัญญารุ่นใหม่ที่ย้ายมาทำงานในอำเภอฝาง เมื่อได้รับความหมายของลวดลายนี้จึงอยากจะนำไปทอบนผ้าจก แต่ จากการระดมความคิดในกลุ่มช่างทอและคณะวิจัย ได้ลง ความเห็นว่า ลวดลายหม้อปुरुณฆฎะเป็นพุทธสัญลักษณ์ ไม่เหมาะสมที่จะนำไปทอบนตีนซิ่น จึงลงมติว่าจะ ออกแบบลายนี้เพื่อใช้ทอผ้า จะต้องทอผ้าเพื่อใช้ในพุทธ ศาสนา เช่น ทอหน้าหมอนหูกเพื่อถวายวัด หรือทอบนผ้า สไบเพื่อใช้หม่อนุสาวรีย์เจ้าแม่จามรีเท่านั้น

นอกเหนือจากเหตุผลเรื่องความไม่เหมาะสมแล้วนั้น ผู้เข้าร่วมการประชุมระดมสมองมีความเห็นตรงกันว่า ความ เชื่อเรื่องหม้อปुरुณฆฎะเป็นความเชื่อทางพุทธศาสนาที่ไม่มี ปรากฏในท้องถิ่น เพราะชาวบ้านในอำเภอฝางไม่เคยรู้จักหรือ มีความผูกพันใกล้ชิดกับลวดลายหม้อน้ำดอกมาก่อนเลย จึง รู้สึกว่าลายนี้ไม่ได้เป็นสิ่งที่มาจากท้องถิ่นจริงๆ จึงตัดออก ไปจากผลงานการพัฒนาผ้าทอจกของโครงการฯ แต่ยังคง ออกแบบเพื่อให้ช่างทอได้ใช้ในวาระและโอกาสอื่น ๆ ดังที่ กล่าวไปข้างต้น

ภาพที่ 9 รูปหม้อน้ำดอกในวิหารน้ำแต้มวัดพระธาตุ ลำปางหลวง และภาพกราฟฟิคที่ออกแบบเพื่อการทอ ที่มา: ภาพโดยผู้วิจัย ธิตินัดดา จินาจันทร์

สำหรับการพัฒนาการตลาดนั้น ได้นำเอาข้อมูลอัต ลักษณะทางวัฒนธรรมของชุมชนมาสร้างเป็น story-telling เพื่อเพิ่มมูลค่าให้แก่ผลิตภัณฑ์ผ้าซิ่นตีนจกและผ้าทอของ กลุ่มทอบ้านปางคำ และนำข้อมูลด้านต่าง ๆ เช่น ที่มาของ กลุ่มทอผ้า ความรู้เกี่ยวกับผ้าซิ่นตีนจกโหลงลี่ แนวทาง การพัฒนาผลิตภัณฑ์ผ้าซิ่นตีนจกและผ้าทอของกลุ่มทอผ้า บ้านปางคำโดยใช้อัตลักษณ์ทางวัฒนธรรมชุมชน ไปสร้าง infographic เพื่อเผยแพร่บนสื่อออนไลน์ เช่น Facebook และ ปรินต์เป็นโปสเตอร์ติดไว้ที่ศูนย์การเรียนรู้การทอผ้า โหลงลี่

ภาพที่ 10 infographic ที่พัฒนามาจากข้อมูลจากงานวิจัย เพื่อส่งเสริมการตลาด ที่มา: ภาพโดยผู้วิจัย ธิตินัดดา จินาจันทร์

สรุปและอภิปรายผล

การดำเนินการวิจัยได้ใช้กระบวนการมีส่วนร่วมของชุมชนในการระดมความคิด คัดสรรข้อมูลทางวัฒนธรรมของชุมชนเพื่อนำมาพัฒนาผลิตภัณฑ์ผ้าขึ้นตีนจกโหล่งลี้ โดยทำงานร่วมกับทีมงานผู้เชี่ยวชาญด้านผ้าทอ โดยได้แนวทางการพัฒนาผลิตภัณฑ์ผ้าขึ้นตีนจกและผ้าทอของกลุ่มช่างทอบ้านปวงคำ อำเภอลี้ จังหวัดลำพูน ทั้งหมด 3 แนวทาง ได้แก่

1. การนำลวดลายประกอบของผ้าขึ้นตีนจกมาพัฒนาโครงสร้างของตัวขึ้นขึ้นใหม่

2. การพัฒนาผลิตภัณฑ์ต่าง ๆ จากผ้าทอที่พัฒนาโครงสร้างขึ้นใหม่ เพื่อรองรับความต้องการของตลาดที่หลากหลาย โดยออกแบบต้นแบบผลิตภัณฑ์ทั้งสิ้น 4 ชนิดที่มีต้นทุนและการกำหนดราคาขายที่หลากหลาย ได้แก่ กระเป๋าใส่นามบัตร ผ้าพาดเพื่อใช้ตกแต่งโต๊ะหรือเตียงหมอนใบเล็ก และหมอนใบใหญ่

3. การออกแบบลวดลายผ้าขึ้นตีนจกให้มีอัตลักษณ์เฉพาะของท้องถิ่น โดยร่วมกับการย้อมสีเส้นใยธรรมชาติจากพืชพันธุ์ในท้องถิ่น ซึ่งออกแบบลวดลายผ้าขึ้นตีนจกทั้งหมด 3 ลวดลายด้วยกัน ได้แก่ 1) ลายป่าสุระ เป็นลวดลายในส่วนของโคม 2) ลายแม่น้ำสามสาย เป็นลวดลายในส่วนของห้องนก และ 3) ลายเครื่องสังคโลก หรือ ลายไผ่ล้อมเมือง เป็นลวดลายในส่วนของห้องนก โดยมีการทดลองย้อมเส้นใยด้วยสีจากพืชพันธุ์ธรรมชาติที่ปรากฏในพื้นที่เพื่อสร้าง story-telling ให้กับผ้าขึ้นตีนจกโหล่งลี้ โดยเฉพาะการทดลองใช้ผลป่าสุระหรือผลตะโกนาสุกมาย้อมสี

แนวทางการพัฒนาผลิตภัณฑ์ผ้าขึ้นตีนจกและผ้าทอของกลุ่มช่างทอบ้านปวงคำ จึงมีทั้งการออกแบบรูปแบบของผลิตภัณฑ์เพื่อตอบสนองกับความต้องการของตลาดที่หลากหลาย และการใช้ข้อมูลทางวัฒนธรรมของชุมชนเพื่อออกแบบลวดลายผ้าขึ้นตีนจกที่จะสื่อถึงอัตลักษณ์ทางวัฒนธรรมของชุมชนที่โดดเด่น มีเอกลักษณ์ แตกต่างไปจากลวดลายผ้าขึ้นตีนจกในพื้นที่อื่น ๆ และสามารถนำเอาข้อมูลทางวัฒนธรรมเหล่านั้นไปสร้างมูลค่าให้แก่ผลิตภัณฑ์ผ่านการสร้าง story-telling และ infographic ที่เหมาะสมกับการช่องทางประชาสัมพันธ์ เผยแพร่ที่หลากหลาย

เมื่อการดำเนินงานวิจัยสิ้นสุดลง ทีมวิจัยร่วมกับทีมบ้านไร่ใจสุขและช่างทอได้ร่วมกันคำนวณต้นทุนเพื่อที่จะกำหนดราคาขายของผ้าขึ้นตีนจกโหล่งลี้ พบว่าการพัฒนาโครงการตัวขึ้นตีนจกรูปแบบใหม่และการออกแบบลวดลายผ้าขึ้นตีนจกนั้น สามารถตั้งราคาขายเพิ่มขึ้นจากเดิมกว่า 40-60% ขึ้นอยู่กับทักษะฝีมือของช่างทอแต่ละคน และระดับความยากของลวดลายประดับที่ช่างทอเลือกมาทอบนตัวขึ้น

ผลจากการดำเนินการวิจัยร่วมกับช่างทอโดยกระบวนการมีส่วนร่วมของชุมชนครั้งนี้ ทำให้กลุ่มทอผ้าขึ้นตีนจกบ้านปวงคำ หรือกลุ่มผ้าขึ้นตีนจกโหล่งลี้ ได้พัฒนาผลิตภัณฑ์ผ้าขึ้นตีนจกที่เป็นเอกลักษณ์ของชุมชน โดยนำข้อมูลทางวัฒนธรรมที่มีอยู่ในชุมชนมาใช้ ทำให้ช่างทอเกิดความภาคภูมิใจในอัตลักษณ์ของชุมชนที่ได้มาจากทั้งประวัติศาสตร์เชิงตำนาน เรื่องราว หลักฐานทางโบราณคดี และทรัพยากรทางธรรมชาติที่มีความผูกพันกับวิถีชีวิตของชุมชนมาตั้งแต่อดีตจนถึงปัจจุบัน และหลังจากโครงการวิจัยเสร็จสิ้นแล้ว ช่างทอกลุ่มผ้าขึ้นตีนจกโหล่งลี้ได้นำเอาองค์ความรู้ที่ทีมผู้เชี่ยวชาญถ่ายทอดให้เน้นไปพัฒนาผลงานของตนเองต่อไป เช่น สร้างลวดลายบน “หมายขึ้น” ประจำตัวขึ้นมาเพื่อให้ทราบว่าเป็นชิ้นไหนใครเป็นผู้ทอ ซึ่งหมายถึงหมายถึงการทอให้ทราบรหัสสีของเส้นฝ้ายว่าขึ้นตีนจกชิ้นนั้นใช้ฝ้ายสีใดบ้างในการทอ จะทอไว้บริเวณริมสุดของตีนจกช่างทอของกลุ่มมีการตกลงกันที่จะพัฒนาลวดลายบนหมายขึ้นประจำตัวของแต่ละคน ซึ่งนับเป็นพัฒนาการของช่างทอที่เกิดขึ้นหลังจากการดำเนินการโครงการวิจัยสิ้นสุดลง

ภาพที่ 11 ตัวอย่างลวดลายประจำตัวของช่างทอแต่ละคนที่สร้างสรรค์ขึ้นบนหมายขึ้น เพื่อบอกให้รู้ว่าเป็นผลงานของช่างทอคนใด โดยทอไว้ในพื้นที่เดียวกันกับรหัสสีของเส้นฝ้ายที่ใช้ทอในผ้าขึ้นตีนจกชิ้นนั้นๆ

ที่มา: ภาพโดยผู้วิจัย ธิดินัดดา จินาจันทร์

กิตติกรรมประกาศ

การวิจัยนี้ได้รับงบประมาณสนับสนุนจากโครงการ Innovation Hubs เพื่อสร้างเศรษฐกิจฐานนวัตกรรมของประเทศตามนโยบายประเทศไทย 4.0 กลุ่มเรื่องเศรษฐกิจสร้างสรรค์ (Creative Economy) สำนักงานคณะกรรมการอุดมศึกษา

เอกสารอ้างอิง

- ทรงพล ศิวานนท์. (2543). **ลวดลายการทอผ้าขึ้นตีนจกอำเภอลับแล จังหวัดอุตรดิตถ์**. เชียงใหม่: บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยเชียงใหม่.
- ทรงศักดิ์ ปรารังค์วัฒนากุล. (2542). **ผ้าขึ้นตีนจกแม่แจ่ม. สารานุกรมวัฒนธรรมไทย ภาคเหนือ. ฉบับที่ 8: 4045-4049.** กรุงเทพฯ: มูลนิธิสารานุกรมวัฒนธรรมไทย ธนาคารไทยพาณิชย์.
- ทรงศักดิ์ ปรารังค์วัฒนากุล (บรรณาธิการ). (2536). **ผ้าเอเซีย: มรดกร่วมทางวัฒนธรรม.** กรุงเทพฯ: สำนักงานคณะกรรมการวัฒนธรรมแห่งชาติ.
- นุสรุา เตียงเกตุ และคณะ. (2559). **ตีนจกโหล่งลี่ มรดกสายเมือง จังหวัดลำพูน.** เชียงใหม่: สำนักพิมพ์นานา.
- นุสรุา เตียงเกตุ. (2545). **ลายจกแม่แจ่ม.** เชียงใหม่: นพบุรีการพิมพ์.
- ปิยะพร กัญชนะ. (2557). **“บันทึกจับผ้า” เส้นใยแห่งไมตรีคนอาเซียนลุ่มน้ำโขง.** กรุงเทพฯ: สถาพรบุ๊คส์.
- ศิริพร ฐิตะฐาน ณ ถกลาง. (2559). **คติชนสร้างสรรค์: บทสังเคราะห์และทฤษฎี.** กรุงเทพฯ: ศูนย์มานุษยวิทยาสิรินธร.
- สันติพงษ์ ช่างเผือก และคณะ. (2549). **ประวัติศาสตร์ผ้าขึ้นตีนจก ผ้าทอแม่แจ่ม.** เชียงใหม่: สำนักงานกองทุนสนับสนุนการวิจัย (สกว.) สำนักงานภาค คณะเกษตรศาสตร์ มหาวิทยาลัยเชียงใหม่.
- สุกัญญา สุขฉายา. (2555). **เศรษฐกิจสร้างสรรค์กับการจัดการวัฒนธรรม. วารสารไทยศึกษา. 7(2), 217-240.**
- อษณัย กางมูล. (2552). **การฟื้นฟูอัตลักษณ์จากภูมิปัญญาผ้าขึ้นตีนจกของชุมชนบ้านท้อลับแล ตำบลฝายหลวง อำเภอลับแล จังหวัดอุตรดิตถ์.** เชียงใหม่: บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยเชียงใหม่.
- Gittinger, Mattibelle. (1992). **Textiles and the Tai Experience in Southeast Asia.** Washington, D.C.: Textile Museum.
- Songsak Prangwatthanakul. (1994). **Northern Thai Textiles, Thai Textiles: Threads of a Cultural Heritage.** Bangkok: National Identity Board, Office of the Prime Minister.
- The National Identity Board, Office of the Prime Minister. (1994). **Thai Textiles: Threads of a Cultural Heritage.** Bangkok: National Identity Board, Office of the Prime Minister.
- The Siam Society. (2009). **Through Woven Heritage, the Textiles of Thailand: an Exhibition of Cultural Fascination and Beauty.** Bangkok: The Siam Society under Royal Patronage.
- Vitawan Chunthone. (2013). **The Art of Contemporary Jok Textiles: the Integration between Craft and Creative Design.** Bangkok: Silpakorn University.